

Vedalar ve Kaynağı Üzerine

Ali İhsan YİTİK*
Hammet ARSLAN**

On the Vedas and their Origin

Citation/©: Yitik, Ali İhsan & Arslan, Hammet, (2011). On the Vedas and their Origin, *Milel ve Nihal*, 8 (1), 225-250.

Abstract: *Vedas*, which are accepted one of the most ancient written scripture of the world, underlie Hindu religious life. These texts are important not only to understand Hinduism but also Buddhism and Far East culture generally. The term of *Vedas*, in a narrow sense, is used only for four sacred texts including *Rig*, *Yajur*, *Sama* and *Atharvaveda*, but in wider sense, besides these texts, it comprises all the scriptures entitled the *Brahmanas*, *Upanishads* and *Aranyakas* known as *sruti* (heard). The discussions about the place and authority of the *Vedas* in religion are based on the problems of the origin of *Vedas*, and there are basically two different opinions on the matter. According to first opinion, shaped within the framework of Mimamsa School, *Vedas* are eternal. By the other view, *Vedas* are formed in the mind of sage/saint called *rishis* and by the time uttered as voice/words. So, *Vedas* are the works of *rishis* themselves. In this article we try to give some knowledge about *Vedas* and deal the opinions alleged for its origin.

Key Words: *Vedas*, *Rigveda*, *Yajurveda*, *Samaveda*, *Atharvaveda*, *Agni*, *Indra*, *Rishi*, *Mimamsa*

---

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ABD
[ali.yitik@deu.edu.tr].

** Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ABD
[hammet.arslan@deu.edu.tr].

Atıf/©: Yitik, Ali İhsan & Arslan, Hammet, (2011). Vedalar ve Kaynağı Üzerine, Milet ve Nihal, 8 (1), 225-250.

Öz : Dünyanın kayda geçirilmiş en eski metinlerinden birisi kabul edilen Vedalar, Hindu dini yaşantısının temelini oluşturur. Bu metinler, Hinduizm'in yanı sıra Budizm ve genel anlamda Uzakdoğu kültürünün anlaşılması bakımından önemlidir. Dar anlamda Rig, Yajur, Sama ve Atharvavedadan oluşan dört kutsal metni ifade eden Vedalar terimi, geniş anlamıyla bunlarla birlikte, Brahmanalar, Upanişadlar ve Aranyakalar adıyla bilinen bütün sruti (işitilen) türü eserleri de kapsar. Vedaların dindeki yeri ve otoritesine ilişkin görüşlerin nihai noktada onların kaynağına ait tartışmalara dayandığı görülür ve bu konuda iki farklı görüş dikkati çeker. Mimamsa düşüncesi çerçevesinde şekillenen birinci görüşe göre, Vedalar ezeli-ebededir. Onlarda herhangi bir beşeri katkı söz konusu değildir. Diğer görüşe göre ise, Veda metinleri rişi adı verilen bilgelerin zihinlerinde oluşmuş ve zamanla söze/kelimelere dökülmüştür. Dolayısıyla Vedalar rişilerin kendi eserleridir. İşte biz bu yazımızda, Vedalar hakkında bilgi verdikten sonra onun kaynağına dair ortaya atılan görüşleri delilleriyle birlikte ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Vedalar, Rigveda, Yajurveda, Samaveda, Atharvaveda, Agni, İndra, Rişi, Mimamsa.

Giriş

Sanskritçe *vid* (bilmek) kökünden türeyen *Veda* terimi, birbirinden tamamen bağımsız olmasa bile iki farklı anlamda kullanılmıştır. Geniş manasıyla *veda*, “ kutsal olsun olmasın, her türlü kalıcı ve sürekli bilgi ile böyle bir bilgiyi ihtiva ettiği düşünülen eser” anlamına gelir. Buna göre, başta “ilham veya vahiy yoluyla elde edilen bilgileri kapsayan eserler” anlamındaki *sruti*/işitilen, duyulan türü bütün yazılar *Vedalar* olarak isimlendirilir. Yani, *Vedalar* adıyla bilinen dört kutsal metnin yanı sıra *Upanişadlar*, *Brahmanalar* ve *Aranyakalar*ı oluşturan bütün eserler de Vedalar kategorisi içinde yer alır. Nitekim, söz konusu terimin ilmiyal türü klasik eserlerde çoğunlukla bu manada kullanıldığı görülür. Hâlbuki bu eserlerin her biri, mevcut edebi tarzları ve içerikleri bakımından birbiriyle çok yakından ilişkili olmayan kitaplar halindedir. Dar fakat yaygın güncel anlamıyla ise *Vedalar* kavramı, Hinduizm'in *Rigveda*, *Yajurveda*, *Samaveda* ve *Atharvaveda*'dan oluşan ve bu dinin temelini oluşturan dört kutsal metni için kullanılmaktadır.

I- Vedalar: Temel Özellikleri ve İçerikleri

Geleneksel Hindu inancına göre Vedalar adıyla bilinen metinlerin tamamı, dumanın ateşten çıkmasına benzer biçimde *Brahma*dan bir nefes şeklinde sudur etmiş; öncelikle *rişi*¹ adı verilen bilgelere ilham edilen bu düşünceler, uzun yıllar sözlü olarak aktarıldıktan sonra yazıya geçirilmiştir. Dolayısıyla gerçek *Veda/Vedaların* ne başlangıcı ne de yazarı vardır. Çünkü onlar, her *kalpanın*² evvelinde ortaya çıkan ve sonunda gözden kaybolduktan sonra yeni bir *kalpa*da yeniden zuhur edegelen ezeli-ebedi nitelikteki gizemli ve sırlı ifadelerdir. Ancak onların özü veya kreması kabul edilen *Upa-niṣadlar* ile Şankaracarya'nın³ yorumlarını esas alan Vedanta düşüncesine göre, bu ifadelerin müşahhas bir varlığın sözleri olarak anlaşılması ve nitelenmesi doğru değildir. Zira bütün kutsal yazıların kaynağı olan Brahman, İslamiyetteki anlamda kişisel sıfatlara sahip zât bir varlık olarak değil, her türlü insani vasıftan yoksun ezeli bir enerji veya ilk madde şeklinde tasavvur edilir. Dolayısıyla bu durumda kutsal yazılar, kutsallığın ve tanrısallığın bizatihi dışavurumları veya tecellileridir, tanrısallığa ait bütün vasıflar da onlara atfedilebilir. Yaygın biçimde bütün Veda türü eserler için kabul edilen bu tanımlama ve değerlendirmenin, sadece *Rigveda*

¹ *Rişi*, “aziz, şair veya bilge” anlamına gelen Sanskritçe (r̥ṣi) bir sözcüktür. Hint geleneğinde, Veda ilahilerinin kayda geçirilmesinde *rişilerin* önemli bir yere sahip oldukları düşünülür. *Rigveda* indekslerinde ve *Brahmanalarda* Kashyapa, Atri, Vasishtha, Vishvamitra, Gautama, Jamadagni, ve Bharadvaja gibi *rişiler*den bahsedilir. Bunların Ortodoks Brahmin neslin başlangıcı olduğu kabul edilir. Ayrıca yine *Rigveda*'da, Romasha, Lopamudra, Apala ve Kadru gibi kadın *rişilerin* (*rişikalar*) varlığından da söz edilir. *Rişiler* bazen Büyük Ayı takımyıldızlarındaki yedi yıldız ile özdeşleştirilir. Modern zamanlarda ise, bu sözcük kutsal kişileri ifade etmek için (Maharişi) kullanılmıştır. G. Parrinder, s. 236; Constance A. Jones and James D. Ryan, s. 366-367; James G. Lochtefeld, s. II/575.

² Hindu mitolojisinde yaratıcı Tanrı Brahma'nın bir günü olan *kalpa*, 4.320 milyon insan yılına eşdeğerdir. Brahma'nın bir gecesi de aynı süre uzunluğundadır. el-Biruni, s. I/332; Constance A. Jones and James D. Ryan, s. 223; G. Parrinder, s. 149; James G. Lochtefeld, s. I/338.

³ Şankara, 788-820 yılları arasında yaşamış ve Hint felsefe ekollerinden Vedanta'nın kurucusu kabul edilen ünlü filozoftur. Monist bir yaklaşıma sahip olan sistemi Advaita Vedanta olarak bilinir. Vedalar üzerine yazdığı açıklamalarla tanınır. Ayrıca *Upa-niṣadlar*, *Brahma Sutra* ve *Bhagavad-gita* gibi Hindu metinleri üzerine yorumlar yazmıştır. G. Parrinder, s. 254; Constance A. Jones and James D. Ryan, s. 402; James G. Lochtefeld, s. II/623.

metni için söz konusu olduğu, diğer metinlerin ise, ya bu ilahilerin farklı amaçlarla bir araya getirilmesiyle ya da *onun* yorum ve açıklamaları niteliğindeki ikincil eserler olarak kabul edilebileceğini iddia eden farklı görüşler de vardır. (S. Radharishnan, I/63-65)

Asılları Sanskritçe olan bu kutsal yazıların ne zaman kompoze edildikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, genelde MÖ. 1500-1000 yılları arasında kaleme alındıkları düşünülür. Nitekim B.G. Tilak ve H.Jacobi gibi Hindologlar kompoze tarihini MÖ. 4500-4000 yıllarına kadar götürürken, F. Max Müller⁴, Vedaların muhtemelen MÖ. 1200-800 tarihleri arasında kaleme alınmış olabileceklerini söyler. (Dasgupta, I/11-12)

Gerçekte antik dönemlerden beri sözlü olarak aktarılagelen Aryan dinsel şiirlerinin derlenmiş ilk biçimleri olarak tanımlanabilecek Veda İlahileri, sadece Hinduizm'in değil, aynı zamanda topyekûn Ari kültürünün en eski yazılı kaynakları durumundadır. Yine onlar, dinler tarihi açısından olduğu kadar mukayeseli dilbilim ve antropoloji öğrencileri için de bulunmaz bir kaynaktır. Zira orada hem Arilerin Hindistan'a ilk yerleştikleri dönemin sosyopolitik ve kültürel şartlarına dair bilgileri hem de Ari dinsel hayatı ve mitolojisine ait konuları bulabilmekteyiz. Aynı şekilde yağmur, fırtına, şimşek ve yıldırım gibi doğa olayları veya ateş, güneş, ay, yıldız gibi çeşitli doğa güçlerinin kişiselleştirilme ve tanrısallık kazanma süreçleri de Vedalardan öğrenilebilir. Ayrıca politeist tanrı anlayışlarının zamanla panteizme evrilme hikâyesi de oradadır. Başka bir deyişle, Vedalar hem Hinduizm, Budizm ve Caynizm gibi Hint dinlerinin kökenlerini ve ilk biçimlerini öğrenmek, hem de günümüz Doğu veya Uzak Doğu dinsel kültürünü anlayabilmek için temel başvuru kaynaklarımızdır. Öte yandan günü-

---

⁴ F. Max Müller (1823-1900) Hint dinleri ve mukayeseli dinler tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen ünlü Alman filolog ve oryantalisttir. Özellikle editörlüğünü yapmış olduğu 50 ciltlik Doğu'nun Kutsal Kitapları (*Sacred Books of the East*) isimli çeviriler serisi ile adını duyurmuştur. Bunun dışında başlıca eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Introduction to the Science of Religion*; *Lectures on the Origin and Growth of Religion*; *India, What can it Teach Us?*; *Six Systems of Hindu Philosophy*; *Natural Religion*; *Physical Religion*; *Anthropological Religion*; *Theosophy, or Psychological Religion*.

müzdeki Hintçe, Bengali, Marati, Pencabi gibi pek çok bölge diline kaynaklık eden ve zamanla önemini kaybedip “ölü bir dile” dönüşen Sanskritçe’nin erken dönemlerine ait örnekleri de yine Vedalardan öğrenilebilir. (A. A. Macdonell, “Hymns (Vedic)”, VII/49-50)

Vedalara göre, tahminen MÖ ikinci bin yılın ortalarında Hindukuş dağlarını aşarak İndus vadisini istila eden Ariler, çeşitli doğa güçlerine insani özellikler atfedilmesiyle ortaya çıkan tanrısal varlıklara tapınmayı merkeze alan bir dinsel inanca sahiptiler. Bu tanrılardan *Dyaus* (Zeus) gibi bazıları Hint-Avrupa dönemine kadar inerken, *Mitra*, *Varuna* ve *İndra* gibi tanrılar ise Hint-İran devresine aittir. Yine Vedalarda daha sonradan İran kültürünün özgün nitelikleri arasına giren ateş ve *soma*⁵ kültlerinin varlığı da dikkati çeker. Ayrıca tanrıların öfkelerini yatıştırmak ve inâyetlerini kazanmak için kurban törenleri düzenlemek ve diğer takdimeleri özel ilahiler eşliğinde sunmak da *Avesta*⁶ ve Vedalarda yer alan ortak hususlardır. Bu ilahilerin önemli bir kısmı zamanla kaybolmuş olsa bile kalanları önce ağızdan ağza (şifahi) aktarılmış ve bilâhare yazıya geçirilerek günümüzde *Rigveda* dediğimiz metni oluşturmuştur. Bu ilahilerin farklı amaçlarla düzenlenmesi ve yeni ilahilerin eklenmesiyle de *Yajur*, *Sama* ve *Atharva* adıyla bilinen diğer metinler ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar *Brahmanalar* devresinden veya MÖ 800–600 yıllarından yani *Upanişad*lardan önce tamamlanmış olmalıdır. Zira MÖ 500 yıllarında oluşmaya başlayan Budist litera-

⁵ *Soma*, İran kültüründeki *homoo* ile yakından ilişkili bir kavramdır. Antik Hindistan’da sütlü öze sahip *asclepias acida* isimli bitkinin saplarının ezilmesi ve damıtılmasıyla elde edilen ve tanrıya sunulan içeceğin adıdır. Bu yüzden Tanrıların – özellikle *İndra* – içeceği olarak da bilinir. *Soma* bazen bir Tanrı olarak kişiselleştirilmiştir. *Rigveda*’nın dokuzuncu ve *Samaveda*’nın da büyük bir kısmı kutsal varlık *Soma*’yı övmeye ayrılmıştır. G. Parrinder, s. 264; Constance A. Jones and James D. Ryan, s. 419; James G. Lochtefeld, s. II/659.

⁶ *Avesta*, Zerdüşterin kutsal metnidir ve dinin kurucusu olan Zerdüş’t’e atfedilir. Onun, Sanskritçe’deki *Veda* ile aynı kökten türediği ve “bilgi” anlamına geldiği ifade edilmektedir. Zerdüş’t’e atfedilen metin, ilahiler, dualar ve ibadetin yapılışını tarif eden açıklamalardan oluşur. Dualardan ibaret olan *Yasna*, Sanskritçe’deki *Gita*’ya benzeyen *Gathalar* da içine alır, kurban ilahilerinden oluşan *Yaşt* ve törensel arınmayı sağlayan *Vendidat* olmak üzere üç bölümden oluşur. G. Parrinder, s. 36; Brian Carr and Indira Mahalingam, s. 2, 5.

türde farklı Veda metinlerine atıflar söz konusudur. Daha sonraki dönemlerde Veda metinlerine önemli ilaveler olduğuna dair elimizde kesin kanıtlar mevcut değildir. Fakat dizeler arasındaki vezin uyumunu temin için bazı müdahaleler olduğunda şüphe yoktur. Ancak bu durum, onların 2500 yıllık dönemde değişmeden günümüze ulaşmasını etkilememiştir. (A. A. Macdonell, “Hymns (Vedic)”, VII/51)

Yaygın kanaate göre her bir Vedanın, *Mantra*, *Brahmana* ve *Upaniṣad* isimleri verilen farklı bölümleri vardır. Ancak bu, söz konusu koleksiyondaki her bir kitabın edebi bakımdan birbirinden farklı en az üç ana bölümü içerdiği anlamına gelmez. Çünkü bunlar günümüzdeki durumları itibarıyla birbirinden bağımsız ayrı kitaplar durumundadır. *Mantralar*, şiir formunda kaleme alınmış duaları veya çeşitli tanrısal varlıklara yöneltilen övgüleri ihtiva edip Veda İlahileri diye meşhur olmuş iken, *Brahmanalar* ise, mensur biçimde yazılmış olup dinî emir ve yasakları kapsamaktadır. *Upaniṣad* veya *Aranyaka* diye bilinen kutsal yazılar ise *om* hecesinin sırrı, *Brahman* ve *atmanın* mahiyeti ve aralarındaki ilişki biçimi gibi doğaüstü ve soyut konuların tartışıldığı felsefi düşünceye kaynaklık eden eserlerdir.

Bununla birlikte, Temel Upaniṣad metinlerinden *Aiteraya* ve *Kausitaki* Upaniṣadın *Rigveda*’ya; *Kena* ve *Chandogya*’nın *Samaveda*’ya; *Īśā*, *Taittiriya* ve *Bṛhadaranyaka*’nın *Yajurveda*’ya; *Prasna* ve *Mundaka* Upaniṣadların ise *Atharvaveda*’ya ait oldukları kabul edilir. Bu aidiyeti, sözü edilen Veda ilahilerinde temas edilen ve metnin yapısı ve amacı gereği ayrıntılı biçimde açıklanamayan felsefi ve metafizik konuların ilgili Upaniṣad veya Aranyaka metinlerinde yeniden ele alınması ve açıklanması şeklinde anlamak gerekir. Upaniṣadlar bazen Vedaların bir parçası hatta onları tamamlayan veya kreması niteliğinde bir cüz’ü olarak değerlendirilmesi de muhtemelen bundandır. (S.Radharishnan, I/65)

A- *Rigveda*

Vedalar adıyla tanınan kutsal yazıların en eskisi ve temeli kabul

edilen *Rigveda*, yukarıda ifade edildiği gibi muhtelif tanrısal varlıklara niyaz ve yakarış olan ilahilerden oluşur. Kendisine en fazla ilahi atfedilen tanrılar *Agni* (yaklaşık 200 ilahi), *İndra* (250) ve *Soma* (100)'dır. Onun neredeyse yarısı bu üç tanrıya atfedilmiştir. 30 civarındaki ilahi ise hiçbir tanrısal varlığa ithaf edilmez. Bunların yarıya yakını onuncu *mandal*da yer alır ve tıpkı *Atharvaveda* ilahileri gibi büyüsel amaçlı uygulamalarda (zararlı böcek zehirlemeleleri, akrep-yılan sokmaları, uykusuzluk, düşmana galip gelme gibi) kullanılır. Diğerleri ise, bölgenin coğrafi durumuna, dönemin sosyal adetleri, ahlâki problemleri, sıkıntıları veya kozmogonik düşüncesine dair dünyevi şiirlerdir. İlahilerde ayrıntılı olarak Arilerin *Dasyu/Dasa* diye isimlendirdikleri yerli halkla mücadeleleri ve *İndra*'nın yardımıyla onlara galip gelmeleri teması işlenir. Bu arada muhtelif Ari toplulukları arasındaki siyasi kavgalar, ardı arkası kesilmeyen siyasi ve ekonomik mücadeleler de orada detaylıca hikâye edilir. Bu manzum metinlerden Arilerin henüz yerleşik hayata geçmeyen göçebe topluluklar olduklarını, kumara ve içkiye düşkünlüklerini ve o dönemde hayvan hırsızlığının yaygın olduğunu öğrenebiliriz. Ayrıca siyasi mücadeleler için at beslenmesi ve savaş aracı olarak kullanılması da söz konusu dönemin en önemli uğraşlarından birisi olarak zikredilir.

Rigveda'daki *Agni*, *Surya*, *Varuna*, *İndra*, *Maruti* gibi tanrısal varlıkların her biri aynı şekilde her şeye gücü yeten, mutlak güç ve kudrete sahip tanrılar olarak ele alınmakta (*Rigveda*, I, 32; II, 28; IX, 15) ve *Rigveda* metni, ilk bakışta politeist bir tanrı anlayışını savunur görünmektedir. Ancak aynı metnin diğer ilahilerinde, zaman zaman "İnsanlar onu *İndra*, *Mitra*, *Varuna* ve *Agni*, hatta güzel *Garutman* olarak isimlendirdiler. Hâlbuki hakikat tektir, azizler onu farklı isimlerle çağırmaktadırlar" (*Rigveda*, I, 169; yine bu konuda bkz. X, 121) gibi beyitlere de rastlanmakta, bundan ötürü *Rigveda*'nın tanrı anlayışını bir çeşit politeizm olarak tanımlamak zorlaşmaktadır. Muhtemelen bu nedenledir ki, M. Müller, *Rigveda*'daki tanrı anlayışını politeizm değil, *Kathenotheizm* veya *Henoteizm* olarak isimlendirmiştir. Müller'e göre *Kathenotheizm*, çok tanrıcı bir yapı içerisindeki her bir tanrıyı, aynı ve tek tanrının farklı isimlerle çağrıl-

ması veya bu tanrılardan her birinin farklı zaman ve ortamlarda yüce tanrı olarak algılanması demektir. (Brandon, s. 324)

Rigveda günümüz Sanskritçesinin oldukça eski lehçelerinden birinde kompoze edilmiştir. Onun bütün ilahileri manzumdur ve çoğunluğu dört veya beş dizelik mısralardan oluşur. Dördüncü dize genelde 8, 11 veya 12 heceli vezni gösterir. Dizeler bazen farklı vezinlerde olabilirlerse de genelde aynı vezinde kaleme alınmıştır. Veda İlahilerinde 15 farklı veznin kullanıldığı tespit edilmekle birlikte, bunların yedisinin daha sık kullanıldığı görülür. *Triṣṭubh* (11 hece ve 4 dize), *gayatri* (8 hece ve 3 dize) ve *jaḡati* (12 hece ve 4 dize) en yaygın kullanılan vezin ölçüleridir. Öyle ki *Rigveda* ilahilerinin üçte ikisi bu vezinlerde kaleme alınmıştır. (A. A. Macdonell, “Hymns (Vedic)”, VII/51)

Rigveda 10.600 mısrayı kapsayan 1017 veya (sonradan ilave edildikleri iddia edilen 11 ilahiyle birlikte) 1028 ilahiden oluşur. Ortalama olarak bir ilahinin uzunluğu 10 kıtadır. Bununla birlikte tek mısralık ilahilere rastlandığı gibi 58 mısralık ilahiler de söz konusudur.

Rigveda iki ayrı biçimde bölümlenir. İlk bölümleme, onun her biri eşit uzunluktaki sekiz bölüme ayrılmasıdır. *Astaka* diye isimlendirilen bu bölümlerden her biri de kendi içinde *adhyaya* (dersler) ve *vargalar* (beş-altı grupluk mısralar) şeklinde alt bölümlerden oluşur. *Rigveda*’nın daha yaygın diğer bölümlemesi ise, onun on *mandalaya*⁷ (kitaba) ayrılmasıdır. On kitaptan altı tanesi (II-VII) nispeten homojendir; üslupları ve zikredilen özel isimler aynıdır, muhtemelen belirli bir hanedana aittir. I, VIII ve X. bölümlerin ise farklı grup veya ailelerce kompoze edilmiş ilahileri ihtiva ettikleri söylenebilir. IX. kitabın bütün ilahileri sadece tanrı Soma’ya ithaf edilmiştir. Belirli ailelere ait olduğu düşünülen kitaplarda en gözde ilah *Agni* (ateş)’dir. Onu *İndra*, *Soma* ve diğer tanrılar izler. Bun-

⁷ *Mandala*, kitabın bölümleri için kullanılan bir sözcüktür. Nitekim, *Rigveda* on *mandala* veya bölümden oluşmaktadır. *Mandala* ayrıca, “daire, çember” gibi anlamlara gelip, Hindu ve Budist ritüellerinde kullanılan sembolik şemayı – *yant-ra* olarak da bilinir – ifade eder. G. Parrinder, s. 174; Constance A. Jones and James D. Ryan, s. 509; James G. Lochtefeld, s. I/416

ların *Rigveda*'nın özünü oluşturan kitaplar olduğu kabul edilir. Kullanılan dil ve muhtevası göz önüne alındığında X. bölümün, *Rigveda*'nın en son ve en yeni kitabı olduğu söylenebilir ve üslubu *Atharvaveda* ile büyük benzerlik gösterir. Ayrıca her iki metinde soyut ve felsefi fikirlerin yanısıra büyü ve tılsım konularına ilginin arttığı görülür. (A. A. Macdonell, "Hymns (Vedic)", VII/52) Ayrıca burada ilk bölümlerden farklı olarak, kâinatın yaratıcısının *Hiranyagarbha* (Altın yumurta) veya *Pragapati* (Brahmâ) adı verilen yüce tanrı olduğu; diğer ikincil tanrıları onun yarattığı ve dolayısıyla kurban ve takdime sunulmaya en layık tanrının sadece o olduğu beyan edilir. (*Rigveda*; X, 21) Ayrıca *Rigveda*'nın genel politeist ve natüralist anlayışının aksine, monoteist bir yaklaşımın benimsendiği de dikkati çeker.

B- *Yajurveda*

Yajurveda tamamen kurban törenleriyle ilgili bir kutsal metindir. Bundan ötürü o, Vedalarda emredilen dinî tören ve âyinleri düzenlemekle görevli *adhvaryas* rahiplerinin el kitabı gibi görülebilir. Yine onda kurban törenleri, büyü ve tılsımlar ile tören esnasında okunacak dualar ve yapılacak işler gibi değişik konulara da rastlanır. *Rigveda*'dan alınmış bir kısım ilahilerin yanı sıra bunları açıklayan nesir kısımlar da vardır. *Yajurveda*'nın özellikle *brahmana* bölümü, Hindu ayin ve uygulamalarındaki işlevi açısından Yahudilikteki *Talmud*'a benzetilebilir.

Yajurveda'daki yorum ve metin kısımlarını ayırarak onu yeniden düzenleme gayretleri sonunda *Siyah (Krişna)* ve *Beyaz (Sukla)* *Yajurveda* adıyla bilinen iki farklı metin ortaya çıkmıştır. Bunlardan *Taittiriya-Samhita* adı da verilen eski nüshanın, MÖ. III. yüzyıllarda bulunduğu ve kullanıldığı kabul edilir. *Yajnavalkya Vagasaneya*'ya nispetle *Vagasaneyinler* denilen ikinci metin ise, sistematikliği ve asıl metinle yorumların birbirinden kolayca ayrılabilir oluşundan ötürü daha fazla tercih edilir ve *Suklayajur* diye isimlendirilir. Başka bir deyişle, buradaki *krişna* (siyah) - *sukla* (beyaz) ayrımı, ilk anda iyi ve kötü, büyü veya tılsımı akla getirse bile, anlaşılabilir ve sistematik eser ile bu niteliklerden mahrum kitap şeklindeki bir

ayırımı ifade eder.

C- *Samaveda*

Bu kutsal metin, Hindu dinsel törenlerinde veya özellikle *soma* adı verilen törenlerde okunan ilahileri kapsar. Nesir olarak kaleme alınmış bazı kısımları olsa da çoğunluğu manzum ilahilerden oluşan 1549 beyitlik *Samaveda*'nın 75 ilahi hariç tamamı, *Rigveda* ilahilerinden aynen alınmıştır. Dolayısıyla onlar da *Soma*, *Agni* ve *İndra* adıyla bilinen tanrısal varlıklara ithaf edilir.

Samaveda'nın özellikle manzum metinlerin tefsiri mahiyetindeki *brahmanalar* bölümü, içerdiği zengin malûmât nedeniyle Hindu dinsel tarihinin ilk dönemleri açısından önemli kabul edilir.

D- *Atharvaveda*

Kronolojik bakımdan diğer Vedalardan oldukça sonra kompoze edildiği kabul edilen *Atharvaveda*, tıpkı *Yajurveda* ve *Samaveda* gibi, dinî ayin ve törenlerde okunan dua ve yakarışları içeren ilâhiler koleksiyonudur. Her ne kadar diğer metinlere göre oldukça geç bir tarihte kompoze edilmiş olsa da, metinde yer alan konular, insan düşüncesinin oldukça erken devrelerine ait örneklerdir. Kitapta yer alan ilahilerin yaklaşık altıda biri (1/6) *Rigveda* ilahilerinden, özellikle onuncu bölümden alınmıştır. Dolayısıyla bu büyü ve tılsım kitabının *Rigveda*'nın onuncu ve sonuncu bölümünden hemen sonra veya onunla aynı dönemde kaleme alındığı kabul edilir. (John Dowson, s. 349-350)

Atharvaveda, sıtma, baş ağrısı, öksürük gibi hastalıklara karşı okunacak dualar ve yapılacak tılsımlar ile uzun ve sağlıklı bir ömür sürmek, şeytan, cin, gulyabani ve düşmanların kötülüklerinden korunmak, insanların sevgisini kazanmak, iyi bir eş bulmak, erkek evlat, mal-mülk sahibi olmak gibi çeşitli gayeler için okunacak efsun ve yapılacak tılsımlar hakkında bilgiler verir. Billhassa bu hastalıkların tedavisine dair verilen bilgiler, *Atharvaveda*'nın haklı olarak *Ayurveda* denilen geleneksel Hint tıbbının kaynakları arasında zikredilmesini gerektirecek kadar önemlidir.

II- Vedaların Kaynağına Dair Rivayetler

Vedaların kaynağına ilişkin Hindu kutsal metinlerinde yer alan rivayetlere derli-toplu olarak yer veren en önemli çalışma, Dr. J. Muir'un⁸ beş ciltlik Temel Sankritçe Metinler (*Original Sanskrit Texts*⁹) isimli araştırmasıdır. Vedaların kaynağına dair hemen her geleneksel rivayet onun eserinin üçüncü cildinde ayrıntılı biçimde metin ve çevirileriyle birlikte yer almıştır. Biz de burada, büyük oranda onun çalışmasını özetleyerek Vedaların kaynağına dair görüşleri ortaya koymak istiyoruz.

A- Veda İlahilerindeki Rivayetler

Veda metinlerinde, onların kaynağı ve yazarına dair açık ifadeler yoktur. Ama Şaunaka'ya¹⁰ atfedilen ve Vedaların sistematik bir indeksi olan *Anukramani*¹¹ isimli eserde, bu metinlerin yazarları olarak takdim edilen bazı isimlere rastlanır. Veda ilahilerinin sonsuzluğunu savunanlar, bu metinlerin yazarları gibi sunulan *ri-şi/bilgelerin*, hiçbir zaman kendilerini bu sözlerin yazarı olarak

⁸ Dr. John Muir 1810 – 1882 tarihleri arasında yaşamış İskoçyalı Sanskritçe uzmanı ve Hindologdur. 1929 yılında memuriyet görevi için Hindistan'a gitmiş; tahsildarlık, hâkimlik, kolej müdürlüğü yaptıktan sonra 1953 yılında oradan ayrılmıştır. 1962 yılında Edinburg Üniversitesi'nde Sanskritçe kürsüsüne atanmıştır. *Original Sanskrit Texts* isimli meşhur eser başta olmak üzere birçok makale ve Sanskritçe çeviri ortaya koymuştur.

⁹ J. Muir'un 1952-1970 tarihleri arasında kaleme aldığı ve tam adı *Original Sanskrit Texts on the Origin and History of the People of India, Their Religion and Institutions* olan beş ciltlik eseridir. Birinci ciltte, kastın kaynağını ortaya koymaya ve bu anlayışın Vedik dönemde olmadığını ispata çalışır. İkinci ciltte, Hinduların kökeni ve diğer Hint-Avrupa kavimleri ile ırksal yakınlıkları üzerinde durur. Üçüncü ciltte, kutsal metinler ve Hintli yazarların bakış açısına dayalı olarak Vedaların kaynağına dair rivayetleri ele alır. Dördüncü ciltte, Vedalar dönemi ile sonraki dönemdeki başlıca tanrıları karşılaştırır. Son cilt ise, Vedik mitoloji üzerinedir.

¹⁰ Şaunaka, genel olarak öğretmenler için kullanılan bir sözcük olmakla birlikte, Vedaların indeksini hazırlayan meşhur Sanskrit gramercinin adıdır. Onun *Anuvakanukramani*, *Arshanukramani*, *Chandonukramani*, *Devatanukramani*, *Padanukramani* ve *Suktanukramani* isimli indeksleri hazırladığı kabul edilir.

¹¹ *Anukramani*, vezin ölçüleri, içerikleri ve yazarlarının bağlı oldukları gelenekler bağlamında hazırlanmış Veda ilahilerinin sistematik indeksidir. *Rigveda anukramanilerinden* altısı Şaunakaya atfedilir. En meşhur *Rigveda anukramanilerinden* kabul edilen ve Katyayana'ya atfedilen *Sarvanukramani*'de mısraların sayısı, şairlerin isimleri ve mensup oldukları aileler, semavi varlıkların isimleri ve 1028 ilahinin vezin ölçüleri verilir.

görmediklerini, bilâkis, sadece kendilerine bildirilen ilâhileri veya beyitleri tekrarladıklarını ileri sürer. Onlara göre *rişilerin* sözleri dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, onlar, herhangi bir tabiatüstü vahy/ilhama atıfta bulunmaksızın, kendilerini kesinlikle Veda ilahilerinin yazarları olarak tanımlamışlardır. Dahası onlar bu ilahileri, onlara sırlı bir kutsallık atfeden ve sadece *Brahmin* sınıfına tahsis eden amentüler oluşmadan çok öncelerden beri okuyorlardı. (A.C. Clayton, 269-270)

Dr. Muir, ilahilerin gerçek yazarı olduğuna dair iddialarını, *rişiler*/bilgelerin kendi eylemlerini ifade etmek kullandıkları Sanskritçe fiillerin anlamlarından hareketle ortaya koyar. Ona göre bu fiiller sırasıyla;

Kr: yapmak, etmek.

Taks: üretmek.

Jan: doğurmak veya meydana getirmektir. (Muir, III/232)

Kr fiili, bunlardan en sık kullanılanıdır. Anlamı “yapmak, etmek, oluşturmak, hazırlamak, inşa etmek veya kompoze etmek”tir. *Rişiler* ise onu, ilahileri kendilerinin kompoze etmesi manasında kullanmışlardır. Bu kullanım biçiminde, onların tanrının zihninde ezelden beri var olan bir şeyi sadece tekrarladıklarını çağrıştıracak bir ipucu yoktur. (Muir, III/232-234; A.C. Clayton, 270)

J.Muir bu konuda şu dört örneği zikreder:

“*Ey Asvin, ‘Kanvalar sana dua ederler’, sen onların bu yakarışlarını işit.*” (Rigveda I.47.2) Görüldüğü gibi, kutsal metin dizelerinden olan dua, gerçekte Kanva sülâlesinin Tanrıya bir yakarıştır.

“*Ey atları dizginleyen İndra! ‘Gotamaların senin için söyledikleri bu niyaz ve yakarışları’ yeterli kabul et.*” (Rigveda I.61.16)

“*Ey Asvin, ‘Grtsamadaların senin için söylediği bu övgüleri’ kabul eyle.*” (Rigveda II.39.8)

“*Bu güzel ilahi, güçlü ozan ‘Vrihaduktha tarafından İndra’ya sunulmuştur’.*” (Rigveda X.54.6)

Taks fiili ise, *kri* fiiline nazaran daha az kullanılmıştır. O, bir marangozun belli bir odun parçasını kesip-biçerek veya oyup-işleyerek şekil vermesi veya ondan yeni bir şey meydana getirmesi anlamına gelir. Aynı şekilde, bir şeye zihinde şekil vermek ve bir şey icat etmek de bu fiille ifade edilir. Nitekim Sanskritçe’de marangoz, *Taksaka* veya *Taksan* olarak aynı kökten yapılan bir isimle tanımlanır. Bu fiilin *rişiler* tarafından da kullanılması, onların kendilerini bir marangozun bir kağını veya bir demircinin bir pulluğu yapması anlamında, ilahileri söyleyen ve yazan kimseler olarak düşündüklerini gösterir. (Muir, III/235-237) Konuya dair şu örnekler zikredilir:

“Gotama’nın soyundan gelen Nodhalar bu yeni ilahiyi siz yüce İndra için düzenlediler.” (Rigveda I.62.13)

“Ey kadir Tanrı, senin yolcun olan ben, tıpkı mahir bir marangozun bir kağına şekil vermesi gibi, bu ilahiyi senin için düzdüm.” (Rigveda V.2.11)

Adı geçen fiillerden üçüncüsü olan *Jan* fiili ise, ortaya çıkmak veya doğmak, doğurmak anlamlarına gelir. *Rişiler* bu fiili de pek çok ilahi veya nesir yazıda kullanmıştır. (Muir, III/237-240) Fakat daha sonraki dönemlerde böyle ifadeler, Vedik ozanların kendilerini söyledikleri ilahilerin yazarları olduğunu gösterecek biçimde yorumlanmıştır. Bu konuda da şu örnekler verilebilir:

“Göklerin kartalı Agni için yeni bir ilahi yazdım. O bize bolluk ve bereket ihsan etmeyecek mi?” (Rigveda VII.15.4)

“Azizler İndra için iyi işler ve güzel dualarda bulundu.” (Rigveda VII.31.11)

“Ey Vedaların atası,¹² hâkim Agni, senin için yaptığımız yakarışı inayetinle kabul eyle.” (Rigveda VIII.43.2)

¹² Burada Vedaların atası anlamında kullanılan sözcük *Jataveda*’dır. O, Agni için kullanılan yaygın bir sıfattır. Onun beş farklı anlamı vardır: 1-Bütün mahlukâtı bilen, 2-Bütün varlıkların sahibi, 3-Bütün yaratılmışlar tarafından bilinen, 4-Her türlü zenginliğin sahibi, 5-Hikmetin sahibi. Bu açıklamalar için bkz., *The Hymns of Rigveda*, I.44.1. Her ne kadar Dr. Muir bu ilahiyi kendi görüşlerini desteklemek için kullanıyor ise de, burada mutlak hikmet sahibinin Agni olduğu söy-

Bir *rişinin* söylediği bir ilahinin yazarı olduğu fikrini vurgulamak için şüphesiz başka fiiller de kullanılmıştır. (Muir, III/241). Örnek,

“Ey İndra, bir ustanın bir kağnıyı yaptığı gibi bu ilahiyi senin için söyledim.” (Rigveda I.61.4)

Şu ifade ise, ilahilerin ozanların zihninde oluştuğu ve zamanla söze dönüştüğünü açık bir biçimde göstermektedir. (Muir, III/241).

*“Zihnimizde, bir kağnının ortaya çıktığı gibi, her şeyin hâkimi Agni için de bir ilahi oluşsun. Zira onun hikmeti cemaatimizde çok arzulanan-
dır. Ey Agni, senin yardım ve inayetinle bizler hiç acı çekmeyelim.” (Rigveda I.94.1)*

Diğer taraftan *rişiler*, kaleme aldıkları metinlerin kendi eserleri olduğunu kabul etmekle birlikte, onların oluşum sürecinde tanrısal inâyetin/yardımanın varlığını da inkâr etmezler. Nitekim bazı ilahilerde, her millete ait şairin ve ozanın sıklıkla yaptığı gibi, tanrısal yardım veya inayet istendiği dikkati çeker. (Muir, III/261). Nitekim bir ozan şöyle der:

“Ey İndra, bana merhamet et ve günlük rızkımlı ver. Zihnimi demir bir aletin kenarı gibi keskinleştire. Şu anda ne söylüyorsam sadece sanadır. Dualarımı kabul eyle ve bana ilahi koruma nasip eyle.” (Rigveda VI.47.10)

Bunun yanı sıra, doğrudan kutsal ilhamın varlığına işaret eden şu ifadelere de (Muir, III/262) rastlanır. Örnek,

“İndra şiirin gerçek güftecisi ve şarkının da gerçek bestecisidir.” (Rigveda VIII.52.4)

Dr. Muir, yine ozanların Veda ilahilerini yeni ve eski olarak tanımladıklarını ve bu durumda, Vedaların sonsuzluğu düşüncesinin onları kompozite eden şairlerin zihninde bulunmadığı anlamına geleceğini ileri sürer. Ona göre *rişiler*, Tanrıların, eğer methiye-

---

lenmektedir. Dolayısıyla onun Vedaların ezeliğini savunan görüşe delil olarak sunulması da mümkündür.

ler/yakarışlar yeni ve içten olursa, kaba ve sürekli tekrar edilen dualara nazaran daha hoşnut olacağına inanıyorlardı. Aşağıdaki örnekler de bu görüşün delilleri olarak zikredilmiştir. (Muir, III/224-231)

“Ey en yeni ilahimizle yücelttiğimiz Tanrı, bize bol servet, bereketli yiyecek ve nesiller ihsan eyle.” (Rigveda I.12.11)

“Biz bu klasik ilahi ile Bhaga Mitra, Aditi, Daksa, Asridh’e yalvarıyoruz.” (Rigveda I.89.3)

“O, yüce rişilerin antik ve modern ilahileriyle yüceltilen İndra’dır.” (Rigveda VI.44.13)

“Bu yeni ilahi sayesinde sütlü ve sağlıklı inekleri bizim tarafımıza gönder.” (Rigveda VI.48.11)

“Ey Soma, en yeni ve en son ilahilerimiz uğruna eskiden olduğu gibi yollarımızı açık eyle, ocaklarımızı tüttür.” (Rigveda IX.9.8)

Dr. Muir tarafından yapılan bu alıntılar ve benzer başka ifadeler, Veda ilahilerinin en azından kompoze edildikleri dönemde yazarları tarafından kesinlikle insan eseri olarak görüldüklerini ve bu şairlerin kendilerini, güzel şiirler kompoze ederek Tanrıları hoşnut kılan kimseler olarak tanımladıklarını göstermektedir.

Vedaların oluşumuyla ilgili Rigveda’daki en dikkat çekici ifadelerden bir diğeri, onuncu mandaladaki Purusa Sukta¹³ ilahisidir. Yukarıda zikredildiği gibi onuncu kitap diğer bölümlerden farklı olarak tarih itibarıyla daha geç döneme ait ilahileri içerir. Bu yüzden Purusa Sukta’da dile getirilen hususun antik geleneğe ait olup olmadığı şüphelidir. Ancak Prof. Macdonell¹⁴ onu, Rigvedik dönemin en son şiirlerinden birisi kabul eder. (A. A. Macdonell, Vedic

¹³ Purusa Sukta, Rigveda X.90’da yer alan meşhur ilahidir. İlahide, kozmik devin kurban olarak parçalara ayrılması sonucunda Veda metinleri ve dört sosyal sınıfın oluştuğundan bahsedilir. G. Parrinder, s. 225; James G. Lochtefeld, s. II/536

¹⁴ Ünlü Sanskrit araştırmacı Arthur Anthony Macdonell (1854 - 1930), Hindistan’da doğmuş, 1883’te Leipzig Üniversitesinde doktorasını tamamlamış ve 1888’de Oxford Üniversitesi Sanskritçe kürsüsüne atanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: A History of Sanskrit Literature; The Brhad-Devata Attributed to Saunaka; A Vedic Grammar for Students; History of Vedic Mythology; A Sanskrit Grammar for Students; A Practical Sanskrit Dictionary; A Vedic Reader for Students.

Mythology, s. 12) Nitekim orada üç Veda'ya atıf vardır ve onlar isimleriyle zikredilir ve orada dört toplumsal sınıf/kasttan söz edilir. *Purusa Sukta* ilahisi, âlemin Tanrılarca yaratılışını, binlerce başlı ilk ejderhanın bedeninden sudur etmesi şeklinde açıklanır. Yaratılış eylemi de, kurbanı ilk insan olan bir kurban ayinin sonrasında gerçekleşen bir durum olarak tanımlanır. Buna göre kurban kesilip parçalanmasıyla âlemin de kısımları oluşmaya başlar. Nitekim başından gökyüzünün, karnından havanın, ayaklarından yeryüzünün yaratıldığı; zihninden Ay'ın, gözlerinden Güneş'in, nefesinden de rüzgârın oluştuğu söylenir. (*Rigveda* X.90.13-14)

Vedaların kaynağından söz eden mısra da ise, *Rig, Sama* ve *Yajurveda*nın ilk gizemli kurbandan sudur ettikleri belirtilir ve burada *Atharvaveda*'dan söz edilmez. (Muir, III/3)

“O evrensel ve gizemli kurbandan *Rig* ve *Samaveda* doğdu, vezinler ondan sudur etti. *Yajurveda* da o zaman yaratıldı.” (*Rigveda* X.90.9)

B- *Atharvaveda*'daki Rivayetler

Bu konuda *Atharvaveda* metninde şu ifadelere rastlanır.

1- *Atharvaveda*'nın onuncu kitabındaki yedinci ilahi *Rigveda*'daki *Purusa Sukta*'ya benzer biçimde *Skambha*'yı¹⁵ evrenle aynileştirir ve âlemdeki her şeyin ondan sudur ettiğini söyler. Nitekim burada dört Veda metninin isimleri de zikredilir. (Muir, III/3)

“*Rigveda* ilahilerinin kaynağı, *Yajurveda* beyitlerinin menşei, saçları *Samaveda* ilahileri, ağzı da *Atharvaveda* ve *Angiras* ilahileri olan *Skambha* kimdir! Bana haber ver.” (*Atharvaveda* X.7.20)

2- *Atharvaveda*'nın on birinci kitabının yedinci ilahisi “kurban artığı” anlamındaki *Ucchista*'nın bir methiyesidir. Burada Vedala-

¹⁵ *Stambha* olarak da okunan *Skambha*'nın Hindu mitolojisinde gökyüzü ve yeryüzünü birleştiren kozmik sütun/direk olduğu kabul edilir. Birçok Hindu metninde geçmekle birlikte *Atharvaveda*'da âlemin yaratılışında etkin olduğundan bahsedilir. *Atharvaveda*'da övülen kozmik sütunun *linga* ibadetinin kaynaklarından birisi olabileceği söylenir. Hint mimarisinde değişik türlerde ve amaçlar için kullanılmıştır. Bazen, tapınaklarda ana altın karşısına bayrak direği olarak (*Dhvajaskambha*), bazen de kazanılan zaferlerin anısına (*Kirtiskambha*) dikilmişlerdir. Kral Aşoka'da kraliyet fermanlarını yayımlamak için *skambhalar* dikmiştir.

rın, “Kurban artığı/kalıntısından” yaratıldıkları ifade edilir. Fakat bunu hem Hz. İbrahim söylencelerindeki gibi, İbrahim’i cezalandırmak amacıyla yakılan, fakat tanrısal müdahale ile sönen ateşteki odun kalıntılarının Urfa-Balıklığöl’deki balıklara dönüşmesi anlamında hem de kurban ibadetinin yol açtığı güzel bir sonuç şeklinde anlamak mümkündür.

“Kurban kalıntılarından *Rigveda* ve *Samaveda* beyitleri, vezinleri, *Purana* ve *Yajurveda* ile gökyüzünde mukim bütün semavi varlıklar sudur etti.” (*Atharvaveda* XI.7.24)

3- Aynı kutsal metinde yer alan başka bir rivayette ise, Vedaların İndra’dan onun da Vedalardan doğduğu ifade edilir.

“İndra *Rigveda* beyitlerinden, *Rigveda* beyitleri de ondan çıkmıştır.” (*Atharvaveda* XIII.4.38)

4-*Atharvaveda*’nın diğer bir beyitinde ise Vedaların Zaman/Kala’dan çıktıkları söylenir. (Muir, III/4)

“*Rigveda* beyitleri Kala/Zaman’dan, *Yajurveda* beyitleri de Kala’dan doğmuştur.” (*Atharvaveda* XIX.54.3)

C- Brahmanalardaki Rivayetler

Brahmanaların ne zaman kompoze edildiklerini kesin olarak bilmiyoruz. Bununla birlikte, onların MÖ. VI. asır sonlarında, *Atharvaveda* ile aynı dönemde, *Rigveda* ilahilerinden çok sonra kompoze edilmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu söz konusu metinlerde daha önceki dönemlere ait rivayetler olmadığı anlamına gelmez.

Krsna Yajurveda metniyle yakından ilişkili kabul edilen *Taittiriya Brahmana* en eski *Brahmanalardan* biridir. *Satapatha Brahmana* ise daha muahhardır, belki de onların en sonuncusudur. Bu metinlerden yapılacak bir-iki alıntı da Vedaların kaynağına ilişkin Brahmanik dönemde yaygınlık kazanan ve onaylanan anlayışı göstermeye yetecektir.

Taittiriya Brahmana’dan iki alıntı zikredilecektir. Birinci örnek,

sözün tanrıçası *Vac*¹⁶ hakkındaki methiyedir. Burada o, *Vedaların anası* ilan edilmiştir. (Muir, III/10)

“*Vac yok olmayandır, kurban töreninin ilk doğanı, Vedaların anası ve ölümsüzlüğün merkezidir. O, bizlerden hoşnut kalarak kurban ayinine geldi. O koruyucu tanrıçanın, yakarışlarımı duymasını ve ihtiyaçlarımızı karşılamasını isteriz. O, ilahilerin güftecisi bilge rişilerin samimiyet ve sürekli çaba ile kavuşmaya çalıştıkları kimsedir.*” (Taittiriya Brahmana II.8.8.5)

Diğeri ise, kutsal metinlerin okuyucusunu hayretler içinde bırakan sembolizmin ilginç örneklerinden olan ve Vedaları *Prajapati*’nin sakalının kılları olarak tanımlayan örneklerdir. (Muir, III/10)

“*Prajapater vat etani smasruni yâd vedah-Vedalar Prajapatinin sakalının kıllarıdır.*” (Taittiriya Brahmana III.3.9.1)

Daha sonraki dönemlere ait kabul edilen *Satapatha Brahmana*’dan yapılan aşağıdaki alıntılardan ilki, söz/kelâmın işlevi bakımından ilginçtir. Çünkü onun iddiası, Vedaların, en üst mertebede olmayan *devaların/meleklerin* gayretiyle düşünce/zihin okyanusundan kazılarak çıkarılmış olduklarıdır. Diğer bir kısımda ise, Vedalar Yüce Varlık’ın nefesleri olarak isimlendirilmekte ve tamamen insan eseri oldukları düşünülen *sutralarla* benzer nitelikteki çalışmalar olarak sınıflandırılmaktadır. (Muir, III/9-10)

“*Zihin bir okyanustur. Devalar/Melekler, kürek yerine sözü kullanarak bu zihin okyanusundan üç Veda bilimini (Rig, Yajur ve Samaveda’yı) çıkarmışlardır.*”

Sizi yerleştirdiğimiz taht ummandadır. Umman ise zihindir. Devalar bu üç bilimi o zihin/akıl ummanından söz aracılığıyla/küreğiyle çekip çıkarmışlardır.” (Satapatha Brahmana VII.5.2.52)

¹⁶ Sanskritçe’de “söz, konuşma” anlamına gelen sözcüktür. Antik Hinduizm’de ‘kişiselleştirilmiş söz’ ve ‘soyut tanrıça’ olarak kabul edilir. *Rigveda*’da rişilerin ilham kaynağı ve *Vedaların anası* olarak tasvir edilmiştir. *Brahmanalar*’daki anlama göre, onun yaratıcı gücü Prajapati ile birleşmek suretiyle âlemi ve mahlûkatı meydana getirmiştir. Sonraki dönemlerde ise o, Dakşa’nın kızı, Gandharvaların anası veya hikmet ve belagat tanrıçası Sarasvati ile özdeş olarak sunulur. G. Parrinder, s. 295.

“Nemli ve yaş odunların yakılmasından nasıl rengârenk dumanlar çıkarsa Rigveda, Yajurveda, Samaveda, Atharvangirasalar, Itihasalar, Puranalar, Upaniṣadlar, Slokalar ile farklı türlerde yorum ve aforizmalar da Yüce Varlık’tan südür etmiştir. Bütün bunlar onun nefesleridir.” (Satapatha Brahmana XIV.5.4.10)

D- Upaniṣadlardaki Rivayetler

İlk Upaniṣadlar tahminen MÖ 600-480 yılları arasında kompoze edilmiştir. Onların öğretisi genelde felsefidir ve antik gelenekler çoğunlukla metafiziksel düşünceleri somutlaştırmak için kullanılmış ve ezoterik hakikatin sembolü/simgesi olarak tekrarlanmıştır. Nitekim Chandogya Upaniṣad’da, Prajapati’nin ateş, rüzgâr ve güneş ışığı vasıtasıyla üç Veda’yı meydana getirdiği söylenir. (Muir, III/5)

“Prajapati ısıyı/sıcaklığı âlemlere yaydı. Isınan âlemden de onların özünü/esaslarını, yani topraktan Ateşi, havadan Rüzgârı, uzaydan da Güneşi yarattı/çıkardı. Bilâhare Ateşten Rigvedayı, Vayu’dan Yajur beyitlerini, Surya’dan da Sama beyitlerini çıkardı. Daha sonra bu üç Vedayı ısıttı/sıcaklık verdi. Böylece onların özlerini, yani Rigveda’dan ‘bhuh’ hecesini, Yajur beyitlerinden ‘bhuvah’, Sama mısralarından da ‘svar’ hecelerini yarattı.” (Chandogya Upaniṣad IV.17.1.3)

E- Manu Kanunnamesindeki Rivayetler

Manu Kanunnamesinde¹⁷ yaratılış izah edilirken Vedaların aynı kaynaktan geldiği belirtilir. (Muir, III/6)

“O (Brahma), başlangıçta Veda’nın sözlerinden bütün yaratılmışların isimlerini, görevlerini ve her bir varlığa özgü şartları çıkarmıştır. Efendi aynı zamanda aktif ve canlı semavi varlıkların hizmetçilerini, Sadhyaları ve sonsuz kurbanı da yaratmıştır. Ve kurban ayininin icra

¹⁷ Dharmashastralar literatürüne dâhil bir metin olan Manu Kanunnamesi, Hint dini kurallarını belirleyen veya açıklayan smṛiti kategorisinde yer alır. Bu metin, tıpkı destanlar ve Puranalar gibi değişik şartlar ve farklı zamanlarda dini hükümlerin nasıl uygulanacağı konusunda Hindulara rehberlik eder. Hint kutsal metinleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Nila Pancheli, s. 38-40; M.K. Sen, s. 72-77; Ali İhsan Yitik, s. 28; James G. Lochtefeld, s. I/423-424

edilmesi için Agni, Vayu ve Suryadan da, Rig, Yajur ve Sama olarak bilinen üç sonsuz Vedayı yaratmıştır.” (Manu I.26, 23)

F- Mahabharatadaki Rivayetler

Geç dönem Hindu mitolojisinde Vac'ın yerini Sarasvati'nin aldığı söylenebilir. Mahabharatada¹⁸ Sarasvati, Vedaların anası olarak isimlendirilir. (Muir, III/14)

“Benim içimde meskûn olan Vedaların anası Sarasvati'yi iyi tanı.” (Mahabharata, Santiparva 12.920)

G- Harivamsadaki Rivayetler

Mahabharata'nın 19. veya ek kitabı olan Harivamsa'da¹⁹ farklı bir rivayet vardır.

Gayatri mantrasi²⁰ (Rigveda 3.62.10), Hindu ibadetindeki en önemli dualardan birisidir. Bu, Hindistan'da her Brahmin tarafın-

¹⁸ Mahabharata Hint kültürünün en önemli iki destanından – diğeri Ramayana – birisidir. Yazarı ve kompoze ediliş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, asırlarca şifahi olarak aktarıldıktan sonra tahminen MÖ. IV-II. yüzyıllar arasında hâlihazır formunu aldığı, miladi I. veya II. asırda ise yazıya geçirildiği düşünülmektedir. Dünyanın en uzun destanı kabul edilen Mahabharata, Homeros'un İlyada ve Odyssa'sından yedi kat daha büyüktür. Akraba Kavrava ve Pandava sülâleleri arasındaki hükümlanlık mücadelesini hikâye eden destan, Hint dini düşüncesi hakkında inançtan ibadete, mitolojiden felsefeye uzanan çok geniş yelpazede bilgi sunar. O, bir destan olmasının yanı sıra Manu Kanunnamesi'nde yer alan kuralların yaklaşık yüzde seksenini ihtiva etmesinden dolayı aynı zamanda didaktik bir eserdir. Bu nedenle onun, Hinduizm'in soyut ve metafizik esaslarını destan tarzında ele alarak bunların halk tarafından kolayca anlaşılmasını ve özümsemesini sağlayan bir eser olduğu söylenebilir. Özellikle yaklaşık yüz bin beyitlik Mahabharata destanının yedi yüz beyitlik küçük bir bölümünü oluşturan Bhagavat-gita dinî hayattaki etkisi ve şöhreti bakımından Hinduizm'in yegâne kutsal kitabı gibidir. Nila Pancheli, s. 38-40; M.K. Sen, s. 72-77; Ali İhsan Yitik, s. 27-28; Constance A. Jones and James D. Ryan, s. 268-269; James G. Lochtefeld, s. I/399-401

¹⁹ Harivamsa, kelime olarak Hari veya Vişnu'nun soyu anlamına gelir. Mahabharataya eklenildiği kabul edilen ve 16374 beyitten oluşan metin üç bölümden oluşur: İlk bölümde yaratılış ve geçmişteki hanedanlıklar; ikinci bölümde Krişna'nın hayatı; son bölümde de Kali çağında meydana gelecek bozulmalardan bahsedilir. G. Parrinder, s. 116

²⁰ Hinduizm'de Gayatri mantrasi, dindeki önemine nazaran İslam dinindeki Fatıha sûresine benzetilebilir. “Vedaların anası” olarak da kabul edilen bu mantraya vezninden dolayı gayatri ismi verilmiştir. İlk üç kasta mensup olan her dindar Hindu sabah, öğle ve akşam ibadetinde bu mantrayı zikreder. Bu, dilimize “Şim-

dan günlük ibadetlerde bu güne dek tekrar edile gelmiştir. Öyle ki her türlü mistik güç *Gayatri*'ye atfedilir. Nitekim *Harivamsa*'da Vedaların *Gayatri*'den türediğini ifade eden şu beyit yer alır. (Muir, III/12)

“Brahma dünyayı şekillendirdikten sonra Vedaların anası olan üç mısralık Gayatri'yi yaratmıştır. Ve aynı zamanda Gayatri'den fıskıran dört Veda'yı yaratmıştır.” (*Harivamsa* 11.516)

H- Puranalardaki Rivayetler

*Puranalar*²¹, Vedaların kaynağına dair Hinduizm'deki sonraki gelişmelerle uyum içerisinde farklı izahlar verir. Örneğin *Vişnu Purana*'daki bir pasajda, *Atharvaveda* hariç üç *Veda*, Vişnu ile özdeşleştirilir.

“O Rig, Sama ve Yajur'u kompoze etmiştir. O, Rig, Sama ve Yajur'un özlerini oluşturan ruhtur. O, bedenleşmiş ruhların ruhudur.” (*Vishnu Purana*, 3.19)

Diğer taraftan *Bhagavata Purana*'da, Vedaların, yaratıcı Brahmanın ağzından çıktığı söylenir. (Muir, III/11)

“Bir zamanlar Vedalar, ‘önceden olduğu gibi bütün dünyaları nasıl yaratabilirim?’ diye düşünen dört-yüzlü Yaratıcıdan sudur etmiştir... Doğu ve diğer ağızlarından Rig, Yajur, Sama ve Atharva adı verilen Vedaları, bunlarla birlikte övgü, kurban, ilahi ve kefareti yaratmıştır.” (*Bhagavata Purana* III.12.34 ve 37)

---

di her şeyin kaynağı ve sonunda kendisine döneceği, bütün dünyayı aydınlatan o ilahi güneşin üstünlüğü önünde eğilelim; dilerim ki o, kendine doğru ilerleyişimizde bizim anlayışımızı arttırır ve yakarışlarımızı kabul eder.” tercüme edilebilir. *The Hymns of Rigveda*, III.62.10. Hinduizm'de *upanayana* adı verilen erkek çocukların dine giriş töreninde adaya *Gayatri* duası öğretilir ve bunu kurallarına uygun biçimde okuması istenir. Ali İhsan Yitik, s. 30-32; G. Parrinder, s. 105; Constance A. Jones and James D. Ryan, s. 167; James G. Lochtefeld, s. I/245

²¹ *Puranalar*, dünyanın yaratılışını ve tanrının değişik bedenlere girerek (avatara) insanlık tarihine müdahalelerini anlatan mitolojik eserlerdir. Toplam sayıları otuzu aşan bu eserlerden bilhassa 18 tanesi, Hint mitolojisi kadar onun tarihi, felsefesi ve coğrafyası hakkında da önemli bir kaynaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Nila Pancheli, s. 38-40; M.K. Sen, s. 72-77; Ali İhsan Yitik, s. 28; Constance A. Jones and James D. Ryan, s. 337; s. II/532; el-Biruni, s. I/130-131.

Vişnu Purana'da (I.5.48 vd) aynı açıklamalar Brahma'nın hangi ağzından hangi Veda'nın yaratıldığı belirtilerek daha detaylı biçimde verilmiştir.

I- Hint Düşüncesinde Vedaların Kaynağı ve Otoritesi

Vedalar, Hint dini hayatında olduğu kadar Hint düşüncesinin gelişimi ve biçimlenmesinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim Hint felsefe sistemleri, Vedaların otoritesini kabul edenler ve etmeyenler şeklinde sınıflanır. Buna göre, Hint felsefe ekollerinden altısı – Nyaya, Vaisesika, Samkhya, Yoga, Mimamsa, Vedanta – *astika* (Ortodoks), yani Vedaların otoritesini kabul edenler, üçü – Budizm, Caynizm, Carvaka – de *nastika*, Vedaların otorite ve kut-sallığına inanmayan (heterodoks) sistemler olarak tanımlanır. Bu sistemlerden sadece Mimamsa ekolü Vedaların otoritesi ve kaynağı konusu felsefi bir problem olarak görmüş ve tartışmıştır. Diğer sistemlerin konuya doğrudan ilgileri söz konusu olmamıştır.

Öte yandan Mimamsa ekolü, tıpkı âlem gibi Vedaların da sonsuzluğu ve tanrısallığını kabul etmesine rağmen yaratıcı ve yok edici bir tanrının varlığını kabul etmez. Bu durumda söz konusu metinler, insani veya tanrısal bir varlığın eserleri değil, otoritesi kişisel özelliklerden yoksun bir ilk ve ana kaynağın tezahürleri veya dışavurumları olduğu ileri sürülür. Mimamsa düşünürlerine göre, eğer Vedaların bir yazar/yazarları olmuş olsaydı, o zât zaten mutlaka bilinir ve hatırlanırdı. Veda ilahileri ise, bilinmeyen bir geçmişten bugüne fasılasız bir silsile ile nesilden nesile aktarılmış ve bu süreçte onun yazarı olarak zikredilen bir isme rastlanmamıştır.

Dahası, Vedaların sonsuzluğuna inanmayan ve bu metinlerin, telif edilmiş yazılar olduğuna inanan antik dönem Hint düşünürleri bile, onların kaynağı konusunda uzlaşabilmiş değildir. Nitekim bazıları, onları Tanrıya nispet ederken diğerleri Hiranyagarbha'ya, ötekileri de Prajapati'ye atfetmişleridir. Kısacası, sıradan bir kitabın belli bir yazarın eseri olması anlamında Vedaların yazarının kimliği tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Veda metinlerinde

rastlanılan muhtelif isimler ise, bu şiirsel ifadelerin/ilahilerin kendilerine ilham edildiği *rişi*/bilgelerin veya farklı Vedik ekollerin kurucu veya yorumcusu olan kimselerin isimleridir.

Peki, Vedalar, bizim her gün kullandığımız sonlu ve beşeri söz/kelimelerden üretilmiş eserler değil midir? Mimamsa düşünürleri, böyle bir soruya karşılık olarak, sözlerin gerçekte sadece algılanan bazı seslerden ibaret olmadığını; yani, bir kişinin söyleyip diğerinin işittiği sözün, aslında yeni bir şey olmayıp sadece kendisi hiçbir zaman üretilmeyen kelamın/sözlerin hatırlatıcısı/çağrışımları olabileceğini ileri sürer. Çünkü gerçekte sözler, daha küçük cüzlere ayıramayan ve herhangi bir nedene bağlı olarak üretilmeyen harflerden müteşekkildir. Örneğin 'k' harfi, farklı zaman ve mekânlarda değişik biçimlerde telaffuz edilmiş olsa bile, biz o seslerin hepsinin aynı harfe delâlet ettiğini anlarız. Demek ki onlar var olan ve dinleyicilerin hâlihazırda bildikleri bir şeyi hatırlatıyor, yoksa yeni bir şey ortaya koymuyor. Harflerin bu özelliği, onların belirli bir zaman ve mekânla sınırlı olmayıp bütün zamanları aşan sonsuz anlamlara sahip olduğunu gösterir. Bu durum onlardan oluşan kelimeler ve sözler için de söz konusudur. Başka bir ifadeyle, onların delâlet ettiği anlam veya bilgi bu sözlerin güvenilir bir şahıs veya Tanrı sözü oldukları için değil, bizatihi sözün kendisinden kaynaklanmaktadır. MÖ II. yüzyılda yaşadığı kabul edilen gramerci Patanjali'nin, Vedaların sözdizimleri beşeri olsa bile onların anlamı ebedidir, derken ifade etmek istediği de muhtemelen budur. (Mysore Hiriyan, 277-278)

Vedaların sonsuzluğu konusunda Mimamsa düşünürlerince ileri sürülen diğer delil ise, bu metinlerin önerdikleri ibadetler (dinsel uygulamalar) için "cenneti kazanmak, nihai mutluluğu yakalamak" şeklinde soyut ödüller vaat etmesidir. Burada zikredilen eylem ile varsayılan sonucu arasındaki ilişki, bir hekimin hastasına belli bir ilaç önerip ondaki etkileri gözlemlemesi anlamındaki gibi herkesin kolayca görebildiği bir ilişki değildir. İnsanların anlamakta ve yorumlamakta zorlandığı böyle bir sebep-sonuç ilişkisinden söz eden bir eserin belli bir insan tarafından yazıldığını söylemek

mâkul olamaz. Öte yandan bunun, Carvaka filozoflarının iddia ettiği gibi, yazarın kurnaz bir hilesi veya kurgusu gibi yorumlanması da doğru değildir. Eğer böyle olsaydı, söz konusu hile bir süre sonra ortaya çıkar ve bütün bu metinler asırlarca nesilden nesile aktarılıp durmaz ve saygı görmezdi. Görülüyor ki, Vedaların yanılmazlığı ve ezeliliği, onların, sıradan eserlerin aksine popülaritelerini asırlardır devam ettirmelerine ve bunun, onların her türlü kusurdan uzak olduğu şeklinde bir düşünceye yol açmasına dayandırılmaktadır. (S. Chatterjee-D. Datta, 322-324)

Hint düşünce ekollerinden Nyaya filozofları ise, Vedaların otoritesini, yazarlarının yetkinliğine dayandırır. Nasıl ki, tıp biliminin otoritesi bu alandaki bilim adamlarına dayanıyorsa, Vedaların otoritesi de onları kompoze eden şişilerden kaynaklanır. Ancak bir bilginin doğruluğu veya geçerliliği, önerdiği uygulamaların öngörülen sonuçları ortaya çıkarmasına ve bunun açıkça gözlemlenebilir oluşuna bağlıdır. Oysa duyular üstü konuları ele alan Veda beyitlerini bu şekilde test edebilmek mümkün değildir. Nyaya düşünürleri için bu durum bile Vedaların otoritesi için bir engel teşkil etmez, çünkü onlar beşer üstü hakikatlerden ve aşkın prensiplerden söz ederler. Dolayısıyla bütün bunlar, sıradan bir beşer aklının anlayabileceği ve duyuların kolayca algılayabileceği ve tanımlayabileceği konular değildir. (S. Chatterjee-D. Datta, 214-215)

Sonuç

Değişik kullanımları olsa bile, *Vedalar* denilince ilk akla gelen *Rig*, *Sama*, *Yajur* ve *Atharvaveda*'dan oluşan dört kutsal metindir. Bilindiği gibi bunlar, hem Hindu dini hem de Hint düşüncesinin kaynağını oluşturan temel eserlerdir. Onlarca eserden oluşan diğer bütün Hint kutsal yazıları ise, her ne kadar zaman zaman Veda olarak isimlendirilmiş olsalar da, genelde bu kitapların farklı zaman, mekânlarda çeşitli toplumsal sınıflar için kaleme alınmış yorumları olarak görülmesi mümkündür.

Dindeki yeri tartışmasız olan bu metinlerin kaynağı konu-

sunda ise, onların kutsallığına inananlar ile bu metinleri akademik araştırma konusu yapanlar arasında bâriz görüş ayrılıkları söz konusudur. Çünkü birinciler, onları Tanrının soluğu veya nefesi olarak görürken, ikinciler aynı metinleri, insanın Tanrıları hoşnut kılmak ve inayetlerini kazanmak için kaleme aldığı güzel şiirler ve yakarışlar tanımlar. Sonuç olarak, Vedaları, ister dindar bir Hindu gibi tamamen tanrısal kitaplar, isterse antik dönemlere ait beşeri metinler olarak kabul edelim, her iki durumda da değişmeyen ortak nokta, onların, insanoğlunun mutluluk ve sonsuzluk arayışının dile getirildiği eserler oluşudur. İnsanın özlem ve korkularına cevap aradığı içindir ki, bu eserler asırlardır var olmuş ve var olmaya da devam edecektir.

Kaynakça

- Brandon, S. G. F., *A Dictionary of Comparative Religions*, Macmillan, 1978.
- Carr, Brian and Indira Mahalingam, *Companion Encyclopedia of Asian Philosophy*, New York 1997.
- Chatterjee, Satishchandra and Dhirendramohan Datta, *An Introduction to Indian Philosophy*, Calcutta Univ. Press, Calcutta 1984.
- Clayton, A.C., *The Rgveda and Vedic Religion*, Bharatiya Kala Prakashan, Delhi 2006.
- Dasgupta, Surendranath, *A History of Indian Philosophy*, (I-V), Motilal Banarsidass, Delhi 1975, ss. I/10-27.
- Dowson, John, *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion*, Rupa & Co., New Delhi 1987, ss. 344-352.
- Ebu Reyhan el-Birunî, *Alberuni's India*, (I-II) ed. Edward Sachou, New Delhi 1964.
- Hirianna, Mysore, *Hint Felsefesi Tarihi*, Çev. Fuat Aydın, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2011.
- Jones, Constance A. and James D. Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, Facts On File, New York 2007.
- Hume, R. E., *Thirteen Principal Upanishads*, Oxford University Press, New Delhi 1990.
- Keith, A. B., *The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads*, (I-II), Motilal Banarsidass, Delhi 1989, ss. I/1-15.
- Lochtefeld, James G., *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*, (I-II) The Rosen Pub., New York 2001.

- Macdonell, A. A., "Hymns (Vedic)", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings, ss. VII/49-52.
- Macdonell, A. A., *Vedic Mythology*, Trübner, Strassburg 1897.
- Muir, J., *Original Sanskrit Texts on the Origin and History of the People of India, Their Religion and Institutions*, (I-V) Trübner & Co., London 1868.
- Müller, M., *The Vedas*, Calcutta 1956.
- Pancheli, Nila, "Hinduism", *Comperative Religions, A Modern Textbook*, Blendford Pres, UK, 1982.
- Parrinder, G., *Dictionary of Non-Christian Religions*, Hulton Educ. Pub., Great Britain 1971.
- Radhakrishnan, S., *Indian Philosophy*, (I-II), Oxford Univ. Press, Oxford 2004, ss. I/63-136.
- Sen, M.K., *Hinduism*, Penguin Book, London 1978.
- Singh, B.N., *Dictionary of Indian Philosophical Concepts*, Varanasi 1988.
- The Hymns of the Rgveda*, Trans. by, Ralph T. G. Griffith, Motilal Banarsidass, Delhi 1973.
- The Hymns of the Atharva-Veda*, Trans. by, M. Bloomfield, Motilal Banarsidass, Delhi 1987.
- The Laws of Manu*, Translated by Wendy Doniger-Brian Smith, Penguin Books, New Delhi 1991.
- The Mahabharata of Krishna-Dwaipayana Vyasa*, (I-XII), Trans. by Pratap Chandra Roy, Oriental Pub. Co., Calcutta.
- The Srimad Devi Bhagavata*, Trans. by Swami Vijnanananda, 1921-1922.
- Vishnu Purana*, Trans. by Manmatha Nath Dutt, H.C. Dass Pub., Calcutta 1896.
- Wilkins, W.J., *Hindu Mythology*, New Delhi 1986.
- Yitik, Ali İhsan, *Hint Dinleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2005, ss. 18-32.

